

С.А. Гаряча,

завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», кандидат педагогічних наук

РОЛЬ ПЕДАГОГА У ВИХОВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

*Кожен повинен пізнати
свій народ і у народі пізнати себе.*

Григорій Сковорода

Питання національної ідентичності завжди було й залишається одним із найактуальніших, зважаючи на багатолітній колоніальний статус українського народу та нинішні непрості реалії, в яких живе і бореться за свою незалежність Україна. Тому формування національно-культурної ідентичності зростаючої особистості, його ключових компетентностей, незалежного мислення, виховання активної громадянської позиції, соціальної відповідальності й досвіду є наразі життєвоважливим. Адже громадянин-патріот, який усвідомлює свою приналежність до українського народу, причетність до долі країни, її ролі у світовому співтоваристві, є носієм української культури, мови, береже історичну пам'ять, цінує культуру, традиції, завжди готовий боронити, розбудовувати Україну і намагатиметься попри всі складнощі зробити її суверенною, незалежною, демократичною і правовою могутньою державою.

Про нагальність вирішення цієї проблеми зазначено у багатьох стратегічних державних документах, таких як Указ Президента «Про першочергові заходи щодо сприяння національній єдності та консолідації українського суспільства», Законах України «Про освіту», «Про культуру», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Постанові Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» (2023р.).

Також у Постанові Верховної Ради «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020-2025 рр., Концепції національно-патріотичного виховання (затвердженій у 2022 році).

Вивченням і обґрунтуванням сутності національно-культурної ідентичності у різні часи займалися філософи, психологи і педагоги, зокрема В. Андрущенко, В. Антонович, М. Драгоманов, В. Кремень, В. Малачов, І. Огієнко, Г. Сковорода. Зокрема теоретичні умови патріотичного виховання громадян як однієї із головних складових української ідентичності закладені у працях В. Сухомлинського, який підкреслював діяльний характер патріотизму, необхідність вчити дітей шукати своє місце в житті країни, включати їх в боротьбу з недоліками в житті суспільства. Різноманітні аспекти патріотичного виховання, особистісної та національної ідентифікації

досліджували І.Д. Бех, національної самосвідомості – М. Боришевський. Питання конструювання ідентичності через рефлексію висвітлювала у своїх працях Н. Висоцька, а ідею культурно-гуманістичної психології – О. Морозька. Окремі аспекти формування національно-культурної самосвідомості особистості вивчали Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Захаренко, В. Євтух.

То що ж собою представляє ідентичність як наукова категорія? Розглянувши різні підходи до вивчення питання, можна стверджувати, що **ідентичність** – це свідоме прийняття індивідом соціальних норм, правил, культурної реальності та інших характеристик, які дозволяють їм бачити себе членами тієї чи іншої спільноти і відрізнити себе від представників інших груп.

В Енциклопедії сучасної України (Encyclopedia of Modern Ukraine) зазначено, що **«НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ** – це ототожнення себе з національною спільнотою на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає у результаті сформованої системи уявлень щодо традицій, культури, мови, політики, а також прийняття групових норм і цінностей.»⁴

Академік, доктор психологічних наук Іван Бех стверджує, що «...українська національна ідентичність – це ідейно-ціннісний стрижень життя особи, яка набуває, зберігає і практично утверджує її у менш чи більш широкосмакувальних справах. Особистість як суб'єкт української національної ідентичності стійко усвідомлює свою належність до української нації як творця духовно-культурних цінностей; формує на їх основі власні смислоціннісні утворення, що складають її вищий Я-образ, і реалізує його у достойному житті.» (3, с.6).

Одним із важливих програмних документів, які спрямовують на формування української ідентичності, є «Українська хартія вільної людини», створений Ініціативною групою «Першого грудня» (2012 р.). Цей документ – своєрідний етичний кодекс громадянського суспільства – має на меті об'єднати всіх, хто прагне до щасливого та гідного життя в Україні. Основними тезами «Української хартії вільної людини» є:

1. Бути вільною людиною. Бути вільною людиною – це насамперед означає брати на себе відповідальність. Не можна вимагати від когось виконання його обов'язків, не виконуючи власних.

2. Бути українцем. Потрібно плекати національну гідність. Не треба оцінювати себе крізь уяву інших народів і бути надміру залежними від чужих похвал і образ. Бути українцем означає усвідомлювати свою причетність до України. Не лише мова робить з нас українців, але саме та колосальна енергія, яка походить від особистого зусилля дбати про українську мову. Водночас сучасне поняття

української нації виходить за етнічні межі і є явищем політичним, яке стосується й охоплює кожного українського громадянина.

3. Бути активним громадянином. Це – виявляти ініціативу задля добра свого дому, сусідства, місцевої громади чи всієї української спільноти. Слід насамперед усвідомити, що державність і демократія — це не лише політичні, але й духовні цінності. Громадянське суспільство неможливе поза рамками держави.

4. Любити. Нам потрібна докорінна зміна ставлення один до одного. Любити означає бажати ближньому добра. У понятті «любов» ми виокремлюємо національний, соціальний і культурний смисл.

5. Мислити. Для нашого суспільства «мислити» насамперед означає подолати недержавність, вузькість і провінційність колоніального та хutorяньського світогляду. Саме в цій площині нам потрібна найважливіша революція. Мислити означає ламати стереотипи. Не варто боятися несподіваності нового. Варто боятися порожнечі й байдужості.

6. Бути господарем. Це подолати рудименти радянського мислення, коли, по суті, принижена та обкрадена людина очікує на соціальну подачку й не ставить перед собою завдання брати участь у житті громади. Господар починається з піклування про прості речі: порядок свого дому, під'їзду чи вулиці. Нам потрібне відновлення стандартів професіоналізму, які катастрофічно деградували майже в кожній сфері.

7. Бути лідером. Бути лідером означає прокладати шлях для інших. Як велика європейська держава, Україна повинна стати регіональним політичним, економічним і культурним лідером.

8. Бути відкритим суспільством. Це означає бути спільнотою, переконаною у великій цінності людського життя і демократичного устрою. Серед нас немає ані людей другого сорту, ані гвинтиків, ані «скалок» на шляху лісорубів.

9. Бути успішною державою. Успіх нашої держави має насамперед полягати у подоланні соціальної відчуженості між людьми. В Україні має бути реалізований базовий принцип: держава не заважає своїм громадянам, створює вільні умови для тих, хто працює, та захищає найбідніших.

10. Бути учасником демократичної спільноти народів. Укладачі Хартії наголосили: *«Аби стати вільною, людині не треба проводити. Ані найталановитіші лідери, ані інтелігенція, ані жодна соціальна група не здатні привести людину до частя і свободи. Спражнім проводирем людини є лиш особисте осмислене зусилля. Це не зробить хтось інший. Це можете зробити лише Ви».* *«Ми закликаємо кожного до найскладнішої у нашому житті роботи: не чекати «золотого віку», не падати духом, не ховатися. Наша Хартія — це вибір "бути". Особистий і колективний. Бути вільними людьми []*

Які ж наразі існують механізми формування національно-культурної ідентичності в процесі виховання дітей та молоді.

Вкрай важливо, в якому освітньому просторі перебуває дитина у школі. Нова українська школа прагне створити сучасне навчальне середовище, що включає в себе багатофункціональні та гнучкі простори, які сприяють різноманітним формам навчання та заохочують до знань. Проте, важливо пам'ятати, що в прагненні до інновацій та світових стандартів, ми не повинні втратити унікальний дух української школи.

Головну роль у цьому процесі відіграє **саме вчитель** як носій цінностей та ідеалів української культури. Пріоритетним завданням сучасного педагога української школи є вміння об'єктивно аналізувати

ситуацію та допомагати учням сформувати національну та громадянську ідентичність через впровадження української культури, традицій та мови, визнаючи цінності та переконання громадянського суспільства, транслюючи їх у повсякденному житті та педагогічній діяльності.

З першого кроку дитини на шляху до знань педагог бачить у дитини її потенціал та індивідуальність і формує духовний світ відповідно до принципів та цінностей конкретного суспільства. Саме воно (суспільство) поставило перед учителем важливе завдання: *виховати особистість, яка б віддано любила свій народ, свою Батьківщину*; з повагою ставилась до символів нашої держави; знала і вивчала історію України, традиції, звичаї наших народів; добре володіла основами наук; удосконалювала свої особистісні якості, творила добро заради добра і була безкорисливою; з любов'ю і повагою ставилась до батьків; оберігала природу, турбувалась про неї, збагачувала її.

Відомі науковці *Іван Бех* та *Катерина Журба* у розробленій ними **Концепції з формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах** зазначили, що формування національно-культурної ідентичності має спиратися на:

- історичну правду;
- історичну пам'ять;
- національні ідеали;
- національну гідність;
- національну самосвідомість;
- патріотизм.²

Школа має досить серйозні ресурси для вирішення ключових завдань розвитку, виховання та соціалізації особистості, проведення роботи з формування громадянської ідентичності. Під час освітнього процесу:

- *на уроках історії, географії, правознавства* – надання знань про основні історичні події розвитку державності та суспільства; історії та географії краю, його досягнень та культурних традицій; створення історико-географічного образу, формування образу соціально-політичного устрою – уявлення про державну організацію, знання державної символіки (герб, прапор, гімн), державних свят, положень Конституції, основних прав та обов'язків громадянина, орієнтація у правовому просторі державно-громадських відносин;

• *екологія* зумовлює розвиток екологічної свідомості, визнання високої цінності життя у всіх її проявах; знання основних принципів та правил ставлення до природи, основ здорового способу життя та здоров'язберігаючих технологій; правил поведінки у надзвичайних ситуаціях;

• *гуманітарно-естетичний профіль* – це невичерпне джерело інформації в плані формування української ідентичності, оскільки уроки мови та рідної літератури дають відповіді на багато історичних запитань, показують широке поле минушини та дійсності, розкривають глибоку психологію та національний менталітет українця, виховують національний характер зростаючої особистості. Саме на таких уроках відбувається освоєння та формування соціально-критичного мислення, орієнтації в особливостях соціальних відносин та взаємодій, встановлення взаємозв'язків між суспільними та політичними подіями. І саме учитель - філолог, готуючись до таких уроків, насамперед визначає для себе ряд морально - етичних та патріотичних категорій, що ляжуть в основу процесу формування національного свідомості учнів.

Надзвичайне значення має **організація позакласної діяльності** з формування національно-культурної ідентичності. Вона має бути спрямована на:

- формування у школярів інтересу і позитивного ставлення до української культури, історії, мови, доброзичливого ставлення до людей інших національностей; бажання жити і працювати в Україні;
- ототожнення себе з українським народом і нацією, шанобливого ставлення до українських традицій і звичаїв, етикету;
- розвиток у школярів основної школи таких моральних якостей, як свобода, любов, гідність, відповідальність і справедливість;
- формування у дітей толерантної поведінки, навичок партнерства, колективної взаємодії, дружби;
- розвиток емоційного інтелекту та моральних потреб через ознайомлення та безпосередню участь у різних видах діяльності;
- формування у дітей бажання та позитивної мотивації до розвитку власної національної самосвідомості, рефлексії, вироблення власних моральних цінностей;
- стимулювання до розширення знань про себе, про свою родину, родовід, місто, село, Україну. (1).

Цікавими для учнів будуть дослідницькі проекти «Відомі люди нашого регіону», «Ремесла мого краю», «Мова – багатство українського народу», «Туристичні маршрути моєї маленької батьківщини» тощо.

Доцільним є проведення тематичних просвітницьких заходів, які передбачають увічнення пам'яті воїнів, формування особистої відповідальності за виконання військового обов'язку в рядах ЗСУ та виховання гордості за Україну; уроків мужності, зустрічей з учасниками російсько-Української війни та волонтерами; відвідування військовослужбовців, які отримали поранення та проходять реабілітацію у медичних закладах, написання листів у рамках Всеукраїнської акції «Лист пораненому»; науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, конференцій з тем «Україна – європейська держава», «Героїзм українців у творчості українських письменників», військово-спортивних змагань, фестивалей-конкурсів патріотичної пісні, прози і поезії у межах відзначення національних свят та пам'ятних дат, зокрема Дня захисника та захисниці України, Дня Гідності і Свободи, Дня Збройних Сил України, Дня Соборності України, Дня повномасштабного вторгнення російських військ на територію України тощо.

І ще один важливий аспект формування української ідентичності зростаючої особистості: вся робота у школі повинна проводитись учителями **у тісному контакті із батьками**, адже перші уроки ідентичності і патріотизму дитина отримує у сім'ї. Батьки передають дітям своє сприйняття життя: свою любов до природи, народної пісні, народних традицій, людей, які роблять життя кращим та цікавим. Наприклад: батько, прийшовши з роботи, захоплено розповідає про свої справи на виробництві, про успіхи. Або: мати, гортаючи сімейний альбом, розповідає дітям про членів сім'ї, про бабусь та дідусів, які воювали за рідну землю, мають нагороди за свою працю, згадує історії з життя сім'ї. Від батьків діти дізнаються про добрі і погані вчинки людей, про справедливість, сміливість та відвагу. Сила прикладу *батьків* у формуванні української ідентичності дуже велика. Все, чим славиться справжня родина, – моральні форми поведінки, любов до Батьківщини, святе ставлення до неї, до її культурних та духовних цінностей, громадянські почуття – все це краплина по краплині передається дітям у спадок. А *учитель* потім додає та відшліфовує якості, необхідні справжній людині-патріоту.

Н.І. Силенко у своєму дослідженні (2) узагальнила різні види діяльності з формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного

віку у процесі взаємодії сім'ї та школи, які можна використовувати в освітньому процесі. До прикладу:

1. **Бесіда про свою родину.**

- Запитання до дітей:
- Навіщо людині потрібна сім'я?
- Яку сім'ю називають хорошою?

Для того, щоб був у сім'ї лад, є певні обов'язки, яких намагаються дотримувати її члени. Назвіть свої обов'язки як члена родини.

2. **Бесіда «Ми – роду козацького діти».** Педагог пропонує дітям пригадати, що вони знають про козаків, чи є в їх родині згадки про козацьке минуле їх пращурів. Які знання та уявлення про славних і сміливих козаків вони мають. Запитує, які казки, пісні, легенди про козаків знають діти.

3. **Бесіда «Рідна мова калинова».**

Педагог пропонує дітям обговорити, якими словами називають нашу мову, знайомить дітей з висловами відомих поетів про мову. Також пропонує згадати, якими словами звертаються один до одного друзі, члени сім'ї, як неслухливо звертається до них мама, тато, бабуся і дідусь, якими словами вони називають своїх друзів тощо. Пропонує прослухати пісню Н. Красоткіної «Прекрасні звертання».

Наприкінці підводить дітей до розуміння необхідності ввічливого ставлення до всіх членів своєї родини, до всіх оточуючих людей.

4. **Творче завдання «Розкажи про дідуся й бабусю» (О. Доукіна).**

Педагог пропонує учням розповісти про своїх дідуся і бабусю, вчить шанобливо ставитися до членів своєї родини, поважати старших.

5. **Творче завдання «Розповідь для іноземця» (К. Журба).** Педагог пропонує дітям розповісти уявному інопланетянину про Україну, про свій рідний край.

6. **Проблемна ситуація (К. Журба).** Педагог запрошує учнів до розв'язання проблемної ситуації: «На дитячому фестивалі діти з різних країн намагались якнайкраще представити свою країну. Вони співали, танцювали, розповідали вірші. Як ви думаєте, яким чином було б найкраще представити Україну?».

7. **Проблемна ситуація (К. Журба).** Педагог пропонує дітям розв'язати проблемну ситуацію: «Вас звинуватили у тому, що всі українці скупі, хазяйновиті, люблять добре попоїсти, індивідуалістичні? Яким чином ви спробуєте подолати негативні стереотипи?».

8. **Інтелектуальна гра «Я знаю п'ять...» (К. Журба).** Педагог пропонує дітям пограти в гру і назвати «п'ять річок України», «п'ять міст України», «п'ять областей України», «п'ять українських письменників» тощо.

9. **Вправа «Казка про сім'ю».** Педагог звертається до дітей, пропонує їм назвати казки, в яких розкриваються сімейні відносини. Серед найчастіше названих обирає одну з казок, зачитує її, проводить бесіду за сюжетом казки.

10. **Практична робота «Дерево родоводу» (О. Доукіна).** Педагог пропонує дітям скласти «Дерево родоводу», користуючись пам'яткою. Задає домашнє завдання дізнатися про свій родовід, доповнити малюнок і принести його на наступне заняття.

Заняття такого типу можуть проводити й батьки вдома, особливо складання Дерева роду.

Для вдосконалення *виховного процесу, зокрема в контексті формування національної ідентичності*, велике значення для педагога має використання **штучного інтелекту**. Новітні технології на базі ШІ здатні перетворювати традиційні виховні практики на інтерактивний і захоплюючий процес, дозволяють адаптувати освітній процес під потреби кожного учня, створюючи індивідуалізовані освітні та виховні траєкторії, що враховують індивідуальні інтереси, рівень підготовки та мотивацію. Це сприяє більш

глибокому зануренню у національну культуру, оскільки учні можуть обирати теми, що їх найбільше цікавлять, та отримувати підтримку через інтерактивні ресурси, включаючи голосові та текстові відгуки.

Зважаючи на все вище зазначене, **роль педагога** у вихованні української ідентичності зростаючої особистості неоціненна як і його усвідомлення своєї належності до української нації, володіння компетенціями за напрямками національно-патріотичного виховання та громадянської освіти, здатність утверджувати українську національну ідентичність серед здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І., Журба К. Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка) [редкол.: С.А. Копилов (співголова, наук.ред.), І.Д. Бех (співголова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. 108 URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/>

handle/123456789/1563/Formuvannia-natsionalno-kulturnoi-identychnosti-osobystosti-u-vyklykakhchasu.pdf?sequence=1

2. Силенко Н.І. Організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи: теорія та практика. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 61, том 2, Видавничий дім «Гельветика» 2023. С. 186-192.

3. Виховні засади утвердження української національної ідентичності. Методичний посібник / [Журба К. О., Бех І. Д., Канишевська Л. В., Корнієнко А. В., Малиношевський Р. В., Рейпольська О. Д.]. Івано-Франківськ: НАІР, 2024. 124 с.

4. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-71062>

5. Пометун О. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. 2023. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/661/692>

6. Українська хартія вільної людини. 2012. URL: <https://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoi-liudyny>

Л. І. Даниленко,

методист лабораторії природничо-математичних дисциплін комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА»

У час реформування освіти впровадження діяльнісного підходу в освітню систему є вкрай актуальною, оскільки він у шкільному навчанні є одним із засадничих підходів. Так, зокрема, у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року №1392, вперше надано чітку вказівку на необхідність упровадження діяльнісного підходу в сучасну освіту. У цьому нормативному документі діяльнісний підхід розглядається самостійно і є рівноцінним із особистісно зорієнтованим і компетентнісним підходами [1].

На концептуальному рівні оновлення освітнього процесу на засадах діяльнісного підходу полягає у переорієнтації мети і завдань освіти і зачіпає всі компоненти складної системи шкільної освіти. Зауважимо, що кінцевою метою навчання є формування способу дій. Зміст навчання становлять не задана система знань і потім засвоєння цих знань, а задана система дій і знання, які забезпечують освоєння цієї системи. Засвоювати знання можна тільки оперуючи ними.

Результативна складова стосується формування компетентностей (ключових і предметних), для опису яких використовуються такі поняття: «знає і розуміє» - знаннєві (фактологічні)

результати – знаннєва форма компетентності; «уміє і застосовує», «обчислює, аналізує, будує, трансформує» – результати, які вимагають активної діяльності – діяльнісна форма компетентності; «виявляє ставлення й оцінює» – ціннісна форма компетентності [2].

В оновлених програмах (2017 р.) для основної школи спостерігаємо: домінування діяльнісних результатів (учень/учениця описує, розпізнає, спостерігає, порівнює за вказаними ознаками, аналізує, планує, практикує, характеризує, моделює, досліджує, застосовує знання, працює в групі тощо) [4].

Таким чином, відбувається переорієнтація освітнього процесу на результативну складову, що стосується формування ключових і предметних компетентностей; домінування діяльнісних результатів над знаннєвими, фактологічними; зростання чисельності і варіативності діяльнісних форм освітнього процесу (демонстрацій, екскурсій, практичних та лабораторних робіт, дослідницьких і лабораторних досліджень, організації спостережень, розробка проєктів тощо) за яких в учнів розвиватиметься самостійність мислення, вміння орієнтуватися в нових ситуаціях та здатність до пошуку способів дій навчальної діяльності.